

(többek között Thurzó Imre, Bethlen Gábor, Pázmány Péter, Esterházy Miklós, Batthyány I. Ádám, Nádasdy Ferenc, Batthyány Kristóf, Apafi Mihály, Batthyány II. Ádám, Esterházy Ferenc, II. Rákóczi Ferenc instrukciói) tartozik, ezt követi 4 konyhai rendelkezés (elsősorban I. Rákóczi György, Csáky István, Nádasdy Ferenc és Batthyány Ádám utasításából), 6 istállóbeli (Zrínyi Miklós, Nádasdy Ferenc, Batthyány Ádám rendelkezései), végül a vártán lévő 1 rendtartás, melynek Sunkó Attila a sajtó alá rendezője (*Utasítás az udvari gyalogok hadnagvának*).

A kiadványnak fontos részét képezi a filológiai pontossággal elkészített iratleírás. Közlése szerint az iratok szelekciós folyamatában a címzettek vetette figyelembe aszerint, hogy a megszólított udvari tisztviselő volt-e. Így kimaradt a forráskiadványból az udvarbíróknak (tisztartóknak)

és a porkoláboknak szóló utasítás, mivel ezen tisztségeket nem sorolta a fentebb említett státuszokba.

A forráskiadvány egyik legfőbb erénye, hogy a csaknem 35 lapnyi terjedelmű iratleírásban minden kiadott instrukciónak megadja a *lelőhelyét*, ezt követi az irat *leírása*, majd a *nyomtatott kiadás* feltüntetése, végül az utasításra vonatkozó *szakirodalmat* részletezi, és az iratleírás utolsó passzusában az instrukció *keletkezéstörténetére* is kitér.

Koltai András munkájának jelentősége nemcsak a megjelentetett kora újkori források gazdagságában rejlik, hanem széleskörű, rendszerező áttekintésében felhívja a figyelmet a magyar udvari rendtartások, utasítások olvasatainak sokrétűségére és összetettségére is.

Gáti Magdolna

Mátay Mónika:

Törvénszéki játszmák: válás Debrecenben 1793–1848.

Csokonai Kiadó, Debrecen, 2006. 252 lap

Amióta férfi és nő él a földön, állandóan napirenden van a kérdés: együtt, vagy külön tudnak jobban boldogulni. A két nem a fajfenntartás érdekében egymásra van utalva, de két eltérő neveltetésű, jellemű és fel fogású egyénnek egy életen át kitarítani a másik mellett korántsem egyszerű feladat. *Az ember tragédiája* egyik oka Madách szerint – saját rossz házasságát is alapul véve – a nagy, Ádám és Éva között zajló küzdelem: „Elválnék tőled ... / Ha fájna is tán, nyugodtabb lehetnék, / S te is nélkülem boldogabb lehetnél” – szól az első férfi az első nőhöz a drámában. A külön útra térés, az újbóli szabad párválasztás lehetősége az első emberpár óta szüntelen problémája az emberiségnek.

A házasságokról, a két nem közötti ellentétekről Madách előtt és után is számos írásmű született. A házastársi viszályokat, a válások lebonyolítását azonban eddig jórészt csak kitalált történeteken alapuló fikatív szövegek vagy filmek dolgozták fel. Külföldön a történészek néhány évtizede már felfedezték a házassági konfliktusokat feltáró levéltári forrásokat, de Magyarországon mindeddig nem született a témában monográfia.

Mátay Mónika arra vállalkozott, hogy szélesebb közönség számára is ismertté tegye a 19. század első felében zajló debreceni válópereket: miért, milyen példákat követve, hogyan vádaskodtak egymás ellen, kik képviselték a viszálykodó házaso-

kat, kik tanúskodtak mellettük vagy ellenük, s egyáltalán, hogyan kerültek bíróság elé a közös élet megszüntetése reményében civis nők és férfiak. A szerző történész és szociológus végzettsége mellett, vagy talán éppen ezeknek köszönhetően felvállalta a nyomozó szerepét is: „mint Sherlock Holmes felismerte – írja – nincs értéktelen nyom, csak rosszul látó szem, bármely apróság döntő lehet a megismerésben” (63). Ezt szem előtt tartva, hivatásos detektívet felülmúló lelkiismeretes munkával kutatta és mérlegelte a „bűnös” felek cselekedeteinek okait. Vizsgálódásai eredményét könnyed szépirodalmi stílusban, jól megválasztott, hangulatos képekkel illusztrálva mondja el, s így sikerült nemcsak szűk szakmai körnek, de a krimikedvelő, és a hétköznapi élet története iránt érdeklődő nagyközönségnek is élvezetes olvasmányt nyújtani. Különösen érvényes ez a műben szereplő három terjedelmes esettanulmányra, amelyek egy-egy válás történetét beszélnek el, s amelyek akár önálló detektív novellákként is megállnák a helyüket.

A mű első, bevezető fejezete az egyházak válással kapcsolatos attitűdjét, megszorító szerepét vizsgálja. A katolikus egyház a legszigorúbb: a házasságot szent, felbontathatlan frigynek tartotta – s tartja mind a mai napig.

„Itt van ... a már meglévő rend / Az a tekintély, – egyházunk szava, / S együtt kell túrnunk míg a sír felold” – idézhetjük ismét Madáchtól. A katolikusok haláluk előtt legfeljebb rossz házasságuk semmissé nyilvánításában reménykedhettek, de akkor is csak bizonyos feltételek fennállása mellett, akkor, ha például nem hálták el a nászot, a férj impotens volt, vagy ha az egyik fél szerzetesrendbe vonult. Nyíltan a reformáció megjelenéséig senki sem pártolta a válást, s a protestáns felekezetek is inkább csak tolerálták a házasság felbontását, de

senkit sem buzdítottak effajta lépésre. A 18. században annak ellensúlyozására, hogy Magyarországon a lakosság egy jelentős része protestáns volt, a Habsburg uralkodók – különösen Mária Terézia – mindent megtettek a katolicizmus megerősítéséért. A „kálvinista mélabúval átítatott” Debrecenben a városatyák erőteljesen szembeszegültek a rekatolizáló törekvésekkel. II. József, aki anyjával ellentétben nem volt különösebben jó viszonyban a Szentszékkal, számos kedvezményt biztosított a magyarországi protestánsoknak – egyebek mellett lehetővé tette számukra a válást. Amint ez a szerző eredményeiből világosan kiderül, a debreceni polgárok, ha nem is tömegesen, de éltek ezzel a joggal, és megszabadultak nemkívánatos hitvesüktől. A peres felek nem azonnal, és csak segítséggel juthattak el a bírósághoz. Először – csakúgy, mint manapság – megpróbálták kibékíteni őket; ez a feladat akkoriban a lelkészekre hárult. Emellett a szembenálló feleknek jogi képviselőt is kellett találniuk, lehetőleg jól ismert, „menő” prókátor személyében. De a mégoly drága ügyvédek sem jártak el mindig klienseik szájíze szerint, s így az is előfordult, hogy az ügyfél, elégedetlenségét nem titkolva, visszavonta a megbízatást.

A teljes szöveg tekintélyes részét jelentő, részletesen feldolgozott három válástörténet szereplői is végigjárták a megkerülhetetlen „előzetes” procedúrát, s a voltaképpen pereskedést csak ezután kezdhették meg. De mi is volt a vita tárgya? „Az asszony nadrágban” című tanulmány főszereplője, Zefer Mária, húsz évig volt egy vargamester hűséges felesége és társa a munkában: „... az asszony a munka megszállottja; egyedül vásárol nyersanyagot, a vargaszínben árulja a feldolgozott bőrt... felügyeli a gazdasági ügyeket, a műhely számadását is kézben tartja” (73). Eközben szótlánul tűrte férje veréseit, gyakori félre-

lépéseit és súlyos nemi betegségét, az ekkoriban elterjedt szifilisz. Nem meglepő tehát, hogy a sanyarú évek után mohón vetette magát a szerelem után, s kalandba bocsátkozott egy fiatal mészáros legénnyel. A férj szemében a kicsapongás persze „kurvaság”, „nősparáznaság”, s amikor a viszonyra fény derül, a vargamester – férfi-becsületét megőrzendő – haladéktalanul benyújtja a válókeresetet. A szerző a továbbiakban izgalmas mikrotörténeti nyomozást folytat, melynek során felderíti a valószínűsíthető történéseket, s még azt is megtudhatjuk, hogyan alakult a férj és feleség sorsa a bontó ítélet kihirdetése után.

A „Mizantróp férj és szószátyár feleség” címmel közölt történet az események közepébe vágva indul: „1809. május 21-én pénteken este kilenc óra tájban Varga Sára ... átszalad régi ismerősehez, Steiner Istvánéhoz” (95), hogy közösen kifürkésszék Steiner István szerelmi titkát. Az olvasó a legapróbb részletekről is értesül. „... álcázás gyanánt mindketten juhászbundába burkolóznak, sapkát húznak ... Steinerné székére áll, a másik asszony egy létrára kapaszkodik fel” (95). Nagyon plasztikus a leírás, megtudjuk, hogy a leselkedők jól hallják a szerelmeskedést, de látni semmit se láthatnak, mert a gyertyát benn eloltották. Azt viszont már jól látták, hogy „11 óra körül Steiner kivizelt az ablakon” (96). A humort sem nélkülöző szerző a továbbiakban azt eszeteli, hogyan naspángolta el Steinerné az urát, és mit vallott a botrányos históriáról a bíróságon. Mérlegeli az egyes tanúvallomásokat, vizsgálja, hogy milyen szerepet játszottak bizonyos kellemetlen részletek, például a feleség lapostetvei és alsóneműi a házasság megromlásában, s természetesen arra is magyarázatot keres, vajon miért lett „mizantróp”, embergyűlölő a férj.

„A civisek erkölce, a prédikátor erkölce” címet viselő harmadik esettanulmány

főhősei a sikeres, de kiállhatatlan, durva természetű és erkölcstelen tettei miatt mégis népszerűtlen szabómester és két felesége. Az első asszony tüdőbajban halt meg, ezután került a házhoz a második, Eszter, a művelt hajdúbagosi lelkész lánya. A fiatal nő a házasságkötés után néhány héttel hazamenukkult, mert a férje „... még barmok előtt is esmeretlen közöszülésre kényszerítette” (150), verte, ráadásul férfiakkal fajtalankodott. A hét évig elhúzódó válóper kezdetben döcögösen haladt, de végül a válástól ódzkodó férj is beadta a derekát, s így Eszternek sikerült megszabadulni a megalázó házasságból.

A három történet után a szociológus Mátay Mónika folytatja az írást: személyes és a perlekedésre vonatkozó adatok alapján következtet a válással kapcsolatos attitűdökre és a korabeli bírósági gyakorlatra. Emellett hasznos információhoz juthat az olvasó a pletyka „hírközeg” szerepéről, s arról is, hogy a nyilvánosságot jelentő színház, a Debrecenben bemutatott, párkapcsolatokkal foglalkozó színművek hogyan befolyásolták a házastársak viselkedését és közös életükkel kapcsolatos döntéseit. A két nem háborújában mindkét fél más-más fegyvert használt: „... a férfiak felemelik a kezüket, a nők kinyitják a szájukat” (238). Ugyan a debreceni asszonyok helytálltak az anya és feleség szerepében, a háztartáson kívül a gazdálkodásban és gyakran az iparűzésben is, mégsem részesültek a férfiakkal egyenlő elbírálásban. Így különösen fontos társadalomtörténeti adalék, hogy a vizsgált peres eljárásokban a feleségek semmivel sem bizonyultak sikertelenebbeknek, gyengébbeknek férjeiknél: a házasság felbontását ugyanolyan arányban harcolták ki a nők, mint a férfiak.

A törvényszéki játszmák aprólékos gondossággal rekonstruál válási küzdelmeket, s ilyen minőségében kordokumentum. Ugyanakkor körültekintő elemzés, olyan ténye-

zókra hívja fel az olvasók figyelmét, amelyekről kevesen gondolnák, hogy bizonyos élethelyzetekben válási okokká válhatnak. A könyv ráadásul nemcsak a régmúltról beszél: tanulságok gyűjteménye mindazok számára, akik párkapcsolatokkal foglalkoznak, s azoknak is, akik párkapcsolatban élnek. A szerző a közismert válóokok mellett – gyermektelenség, alkoholizmus, az anyós

zavaró jelenléte – egyéb negatív viselkedési formákkal is foglalkozik, melyek felismerése, kivédése fontos lehet bárhol és bármikor a nők és férfiak zavartalan egymás mellett élése érdekében. Így a mű, túllépve a címben behatárolt koron és helyszínen, a 21. század emberének is aktuális mondani-valót tartalmazó olvasmány.

Bruckner Éva

Források Salzburg kora középkori történetéből

Fordította, jegyzetekkel ellátta, az előszót és a bevezető tanulmányt írta Nótári Tamás. Szeged, Lectum Kiadó, 2005. 230 lap

Nótári Tamás sokoldalúságának immáron sokadik bizonyítéka a kora középkori Salzburgból származó latin nyelvű iratokat ismertető és magyarázó munka. A művében feldolgozott öt szöveget megelőző *Bevezetés* önálló monográfiaként is megállná a helyét, a feldolgozott források filológiai elemzésének eredménye pedig nem csak a jogtörténeszek számára biztosít hasznos adalékokat a VIII–IX. századi Salzburg jogáról, hanem a politika- és egyháztörténet iránt érdeklődők is megtalálják benne a számukra fontos és – nem utolsó szempontként – eddig magyarul meg nem jelent köztörténeti háttér-információkat.

A *Bevezetés*ből megtudjuk, hogy a mai Salzburg Claudius császár (41–54) idején vált – *Iuvavum* név alatt – a Római Birodalom új egységének, *Norica provinciá*nak központjává, és Antonius Pius uralkodásakor élte dinamikus fejlődésének virágkorát. A szerző már itt felveti a város és az itt élő keresztény közösség kontinuitásának problematikáját, hangsúlyozva azt a körülményt, hogy nem maradtak fenn írott források *Noricum ripense* 488. évi kiürítése és Rupert VII. század végi megérkezése kö-

zötti periódusból. Azért emeljük ki Rupertet, mert személye kulcsfontosságú Salzburg történetében, és erre tekintettel a Rupert-legendát tárgyaló *Gesta (Vita) Hrodberti confessoris* helyet kapott a kötetben: mind a *Bevezető*, mind pedig a kötet első feldolgozott forrása.

Szent Rupert hitvalló cselekedeteinek vizsgálata kapcsán Nótári kideríti azt a rejtélyt is, mivel magyarázható a város nevének *Iuvavum*ról Salzburgra történő megváltoztatása. A bajorok már korán befolyásuk alá vonták a város környékének, Reichenhallnak a sókitermelését, amely, bár a római uralom előtti időkben kezdődött, a II. században megszűnt. (Reichenhall egymás mellett létező latin és germán neve *Salinae* és *Halla*, amelyhez a környéken folyó *Salzach* neve járult, és a névváltoztatást eredményezte.) A kitermelés a VIII. század elején újrateleződött, de a sókutak (*puteumok*) már nagyon mélyek voltak, a sót csak megfelelő merítőszerkezetekkel lehetett kiemelni, amihez nagy mennyiségű fára volt szükség, ezt a Salzburg környéki *Salzach* folyón úsztattak a sókutakhoz, illetve a só főzésére alkalmas ólomserpenyőkhöz. A szerző az